

הנביא יונה – בין אמת לחמלה

א. מי הוא יונה הנביא?

מלכים-ב י"ד:

(כג) בשנת חמש-עשרה שנה לאמצינהו בן-יואש מלך יהודה מלך ירבעם בן-יואש מלך-ישראל בשמרון ארבעים ואחת שנה: ¹ [כד] ויעש הרע בעיני ה' לא סר מפל-חטאות ירבעם בן-נבט אשר החטיא את-ישראל: [כה] הוא השיב את-גבול ישראל מלבוא חמת עד-ים הערבה כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד-עבדו יונה בן-אמתי הנביא אשר מנת החפר: ² [כו] כי-ראה ה' את-עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר לישראל: [כז] ולא-דבר ה' למחות את-שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן-יואש: ³

ב. צו ה' ליונה והפרתו

הפרתו	הציווי
ויקם יונה	קום
לקרן	לך
תךשישה	אל-ניגנה העיר הגדולה
מלפני ה'	ויקרא עליה כי-עלתה רעתם לפני:

ג. מה ראה יונה לנסות לברוח מה'?

1. יונה דואג לישראל

רש"י (א', ג - ע"פ מכילתא שמות בא):

ומה ראה יונה שלא רצה לילך אל נינוה אמר העכו"ם קרובי תשובה הם אם אומר להם ויעשו תשובה נמצאתי מחייב את ישראל שאין שומעים לדברי הנביאים.

ר' יוסף קרא:

כי עלתה רעתם לפני – שהרעו לישראל והגלו לעשרת השבטים.

אברבנאל (הקדמת הספר 'הכונה הכוללת'):

לפי שהיה יודע הרעות והגליות שהיה עתיד לעשות בשבטי ישראל, ולכן כלתה נפשו שתכלה אומת אשור ונינוה ראש מלכותה תיתך עד כלה, ולזה ברח מלכת שמה.⁴

2. יונה דואג לעצמו

ר' אליעזר מבלגנצי:

רוצה היה (יונה) להשתמט ממנו (מה'), וישלח ביד אשר ישלח, כי הוא איש זקן וחלש, ואם ילך והיא (נינוה) עיר גדולה ולא ישובו, והוא ה' רחום ויניחם על הרעה ואף על פי כן חוטאים, נמצא משבר גופו בדרך רחוקה כזו בחינם, שהם לא ישובו וגם המקום לא יעשה בם משפט על ידו; ולסרב ולומר לא אלך – לא רצה להמרות את פיו, אבל משמט עצמו כאילו אמר 'שלח ביד תשלח'.

פרקי דרבי אליעזר ט':

בחמישי ברח יונה מפני אלהיו, ולמה ברח? מפני שפעם אחת שלחו להשיב את גבול ישראל ועמדו דבריו, שנאמר: הוא השיב את גבול ישראל. פעם שנייה שלחו לירושלם להחריבה, ועשה הקב"ה

¹ תקופת שלטונו של ירבעם בן יואש (מכונה גם ירבעם השני), על ממלכת ישראל נחלקת לשניים: בשנים 789 עד 784 לפנה"ס שלט כעוצר בחיי אביו, ובשנים 784 עד 748 לפנה"ס שלט כמלך. בימיו ידעה ישראל שגשוג פוליטי ניכר, ובכלל זה הרחיבה את גבולה עד לעיר לבוא חמת אשר בבקעת הלבנון.

² עיר בנחלת שבט זבולון. אפשר שיש לזחות אותה עם הכפר משהד, השוכן כארבעה קילומטרים צפונית-מזרחית לנצרת.

³ הנוק הרוחני של ישועה שכזו, מתחוויר מתוך נבואת עמוס (וי, יג-יד): "ניג) השקמים ללא דבר האמרים הלוא כחוקנו לקחנו לנו קרנים: [יד] כי חנני מקים עליכם בית ישראל ואם-ה' אלהי העבאות גוי ולחצו אתכם מלבוא חמת עד-נחל הערבה".

⁴ יחזקאל (ל"ג, ז-ח): ז ואתה בן-אדם צפה נתתיך לבית ישראל ושמעתי מפי דבר והזחרת אתם ממני: ח באמרי לך שיע שיע מות נמות ולא דברת לחזיריך שיע מדרכו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש:

כרוב רחמיו וניחם על הרעה ולא חרבה, והיו קוראין אותו נביא שקר. פעם שלישית שלחו על נינוה להחריבה. דן דין יונה בינו לבין עצמו ואמר יודע אני שהגוים קריבי תשובה הן, עכשו הן עושין תשובה והקב"ה שולח רוגזו על ישראל, ולא עוד אלא די שישאל קורין אותי נביא שקר אלא אף אומות העולם. הרי אני בורח מלפניו למקום שלא נראה כבודו שם.

ראב"ע:

והמפרש כי פחד שיקרא נביא שקר בהנחם השם מהרעה לא דבר נכונה:
כי זאת הטעם לא אמר לו רק בפעם השנית כי שם כתוב את הקריאה אשר אני דובר אליך והוא עוד מ' יום.

ועוד איך ימרה הנביא פי השם בעבור פחדו שיקראוהו אנשי נינוה נביא השקר ומה יזיקהו זה כי לא ידור עמם.

ועוד כי אנשי נינוה לא היו טפשים כי למה שלח ה' נבואה עליהם רק שישבו אל השם ואם לא ישבו תתקיים הגזירה עליהם ולולי שידעו זה האמת שאם ישבו אל השם ינחם על הרעה והנה איך יקראוהו נביא השקר.

ד. איך חשב יונה שיוכל לברוח מה'?

1. יונה מנסה לברוח מפני השכינה והנבואה:

ילקוט שמעוני יונה פרק א':

ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'. וכי מלפני ה' הוא בורח?! והלא כבר נאמר אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח. אם אסק שמים וגו' וכתוב עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ, וכתוב בכל מקום עיני ה' צופות, וכתוב אם יחותרו בשאלו משם ידי תקחם, וכתוב אין חשך ואין צלמות להסתר?! אלא אמר יונה אלך לחו"ל שאין השכינה נגלית שם שהגוים קרובי תשובה הם שלא לחייב את ישראל. משלו משל לעבד שברח מרבו כהן לבית הקברות אמר אברח לי לבית הקברות מקום שאין רבי יכול להלך אחרי, אי"ל רבו יש לי (א) עבדים כמותך, כך אמר יונה אלך לי לחי"ל וגו', אמר הקב"ה יש לי עבדים כמותך שנאמר והי' הטיל רוח (סערה) (גדולה) אל הים.

תנחומא ויקרא ח':

אמר יונה, אני בורח מלפניו למקום שאין שם כבודו. מה אעשה. אם אעלה לשמים, שם כבודו, שנאמר, על השמים כבודו (תהלים קי"ג, ד). ואם על הארץ, שם כבודו, שנאמר, מלא כל הארץ כבודו (ישע' ו ג). הריני בורח לים, שאין נאמר שם כבודו.

2. יונה מנסה לברוח מן השליחות:

מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא, א:

רבי נתן אומר: לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים, שנאמר: שאוני והטילוני אל הים, וכן תמצא האבות והנביאים שהיו נותנים עצמם על ישראל.

ראב"ע (א', א):

יש לתמוה: איך יעלה על לב חכם שידע השם ומעשיו, שיחשוב לברוח מפניו; והוא בידו, והכל מלא כבודו!! ואיך יתנבא מורה פי השם, והוא כתוב כי הוא "עבדו" (שם)!! ... וכאשר חיפשתי בכל המקרא, לא מצאתי מלת 'בריחה', רק דביקה על מלת 'פני'; כמו "מפניך אברח" (תה' קל"ט, ז); "ויברח יפתת מפני אחיו" (שוי' יא, ג). והנה לא מצאתי בנבואת יונה, שברח מפני השם, רק 'מלפני השם' (ראה להלן ג). וכתוב "חי יי' אשר עמדתי לפניו" (מ"ב ה, טז); והנה כל זמן שהוא מקבל - הוא 'מלפני השם'.

מצבו של נביא המבקש לכבוש את נבואתו:

עמוס ג', ח: אַרְיָה שְׂאֵג מִי לֹא יִרְא אֲדָנִי ה' דְּבַר מִי לֹא יִנְבֵּא:

ירמיהו כ', ז-ט: [ז] פְּתִיתִנִי ה' וְאָפֶת חֲזַקְתִּנִי וְתוֹכַל הִייתִי לְשָׁחוֹק פֶּל-הַיּוֹם פְּלֵה לַעֲג לִי: [ח] כִּי-מִדֵּי אֲדַבֵּר אֲזַעֵק חֲמָס וְשֵׁד אֲקַרְא כִּי-תִהְיֶה דְבַר-ה' לִי לְחֶרֶף וּלְקֶלֶס פֶּל-הַיּוֹם: [ט] וְאִמְרִיתִי לֹא-אֲזַכְרֶנּוּ וְלֹא-אֲדַבֵּר עוֹד בְּשִׁמּוֹ וְתִהְיֶה בְלִבִּי כְּאֵשׁ בַּעֲרַת עֶצֶר בְּעֶצְמֹתַי וְנִלְאִיתִי כְּלָבָל וְלֹא אוּכַל:

ה. בין גויים ליהודים בשמירת מצוות

תנחומא שופטים ט' (בדומה גם בעבודה זרה ג' ע"א):

אמרו לפנינו, רבונו של עולם, תנה לנו מראש ונעשנה. אומר להם, מצוה קלה אני נותן לכם, אם אתם משמרין אותה, אתן לכם שכר כישראל. אומר להם, לכו עשו סוכה. הולכין ועושין סוכה כל אחד ואחד מהם. והקדוש ברוך הוא מוציא חמה מנרתקה, וכל אחד ואחד מבעט בסוכתו ויוצא, שנאמר, ננתקה את מוסרותימו (תהלים ב', ג). והקדוש ברוך הוא יושב ומשחק עליהם, שנאמר, יושב בשמים ישחק (שם ד).

ו. מבנה הספר

פרק א' – יונה משיב אל ה' את רב החובל וכל אנשי האונייה	פרק ג' – יונה משיב אל ה' את המלך וכל אנשי יונו
(א) ויהי דבר ה' אל יונה בן אַמְתִּי לֵאמֹר: (ב) קוּם לֵךְ אֶל יוֹנָה הַעִיר הַגְּדוֹלָה וקרא עליה כִּי עֲלֶתָה רַעְתָּם לִפְנֵי: (ג) וְיָקָם יוֹנָה לְבָרֵחַ תַּרְשִׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה'...	(א) ויהי דבר ה' אל יונה שְׁנִית לֵאמֹר: (ב) קוּם לֵךְ אֶל יוֹנָה הַעִיר הַגְּדוֹלָה וקרא עליה אֵת הַקְּרִיָּאָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ: (ג) וְיָקָם יוֹנָה וילך אל יוֹנָה כְּדָבַר ה'...
(טז) ויִקְרָאוּ הָאֲנָשִׁים יִרְאַה גְּדוֹלָה אֵת ה' ויִזְבְּחוּ זָבַח לֵה' ויִדְרוּ נְדָרִים:	(ה) וַיֵּאֱמִינוּ אֲנָשֵׁי יוֹנָה בְּאֱלֹהִים ויקראו צוֹם ויִלְבְּשׂוּ שָׂקִים מְגֹדֹלָם וְעַד קִטְעָם:
(ו) ויקרב אליו רב החבל ויאמר לו מה לך נרדם קוּם קרא אֶל אֱלֹהֶיךָ אוֹלִי וְתַעֲשֶׂת הָאֱלֹהִים לָנוּ וְלֹא נֹאכְדָה: (יד) ויקראו אל ה' ויאמרו אָנָּה ה' אֵל נָא נֹאכְדָה בְּנַפְשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאֵל תִּתֵּן עֲלֵינוּ דָם נְקִיא כִּי אַתָּה ה' כְּאֲשֶׁר תַּפְצִיט עֲשִׂיתָ:	(ו) ויגע הדבר אל מֶלֶךְ יוֹנָה וְיָקָם מִפְּסָאוּ ויִעֲבֹר אֲדָרְתוֹ מֵעַלְיוֹ ויִכַּס שָׁק ויִשָּׁב עַל הָאֶפֶס: (ז) ויִזְעַק ויאמר בְּיַגְוֹה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ ויגדלו לאמר הָאֲדָם וְהַבְּהֵמָה הַבְּקָר וְהַצֹּאן אֵל יִטְעֲמוּ מֵאוֹמָה אֵל יִרְעוּ ויִמִּים אֵל יִשְׁתּוּ: (ח) ויִתְכַסּוּ שָׂקִים הָאֲדָם וְהַבְּהֵמָה ויקראו אל אֱלֹהִים בְּחִזְקָה ויִשְׁבּוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הַרְעָה וּמִן הַחַמֵּס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: (ט) מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֹאכְדָה:
(טז) וישאו את יונה ויטלוהו אל הים ויעמד הים מועפו:	(י) וירא האֱלֹהִים אֵת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הַרְעָה ויִנְחָם הָאֱלֹהִים עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה:
פרק ב' – תמילת יונה לאלקים	פרק ד' – דיאלוגים בין יונה ואלקים
(א) ויִמֵּן ה' דָּג גְּדוֹל לְבַלַּע אֵת יוֹנָה ויהי יוֹנָה בְּמַעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וְשִׁלְשָׁה לַיְלוֹת:	(ו) ויִמֵּן ה' אֱלֹהִים קִיקִיּוֹן ויעל מעל ליוֹנָה לְהִיּוֹת עַל עַל רֹאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מִרְעָתוֹ וישמח יוֹנָה עַל הַקִּיקִיּוֹן שִׁמְחָה גְּדוֹלָה: (ז) ויִמֵּן הָאֱלֹהִים תּוֹלַעַת בַּעֲלֹת הַשָּׁחַר לְמַחֲרֵת וַתִּדְּ אֵת הַקִּיקִיּוֹן ויִיבֹשׁ:
(ב) ויִתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהֵיוֹ מִמַּעַי הַדָּגָה:	(ב) ויִתְפַּלֵּל אֶל ה' ויאמר אָנָּה ה' הֲלוֹא זֶה דְּבָרֵי עַד הַיּוֹתֵי עַל אֲדָמְתִי עַל כֵּן קִדַּמְתִּי לְבָרֵחַ תַּרְשִׁישָׁה כִּי יִדְעֵתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אֲרָךְ אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנָחַם עַל הַרְעָה:

ז. בין יונה ומשה

יונה	משה
מִי- יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֹאכְדָה	שׁוֹב מִחֲרוֹן אַפֶּךָ וְנָחַמְתָּ עַל-הַרְעָה לַעֲמֹד
וְיִנְחָם הָאֱלֹהִים עַל-הַרְעָה אֲשֶׁר-דִּבַּר לַעֲשׂוֹת-לָהֶם וְלֹא עָשָׂה	וְיִנְחָם ה' עַל-הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבַּר לַעֲשׂוֹת לַעֲמוֹ
כִּי יִדְעֵתִי כִּי אַתָּה	הוֹדַעְתִּי נָא אֵת-דְּרָכְךָ וְאֵת-עֲדֹתֶיךָ...
אֵל-חַנוּן וְרַחוּם אֲרָךְ אַפִּים וְרַב-חֶסֶד וְנָחַם עַל-הַרְעָה	ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנוּן אֲרָךְ אַפִּים וְרַב-חֶסֶד וְנָחַם

שלמה דב גויטיין, עיונים במקרא, תל אביב תשכ"ז, עמ' 85):

וישמח יונה על הקיקיון שמחה גדולה. וימן האלקים תולעת בעלות השחר למחרת ותך את הקיקיון וייבש. וירא יונה את הקיקיון כי יבש ויחר לו מאד. ויקח קרדום בידו ויאמר אל הקיקיון: המהתל אתה בי, חי ה' יען אשר עשית הרעה הזאת אעקורך והפכתך משורשך. ויאמר אלקים אל יונה: לאט לך לקיקיון. הראית את התולעת אשר עליו. אולי ממנה יצאה הרעה. חסר נא את התולעת מעל הקיקיון וראה מה יהיה באחריתו. וינחם יונה על הרעה אשר ביקש לעשות לקיקיון, ויקח את התולעת וישליכנה מנגד, וישכב אצל הקיקיון וירדם. ויהי ממחרת והנה הקיקיון היה לסוכה ולצל על ראשו. וישמח יונה שמחה גדולה. ודבר ה' היה אל יונה לאמור: ההיטב חסת על הקיקיון ונחמת על הרעה אשר דיברת לעשות לו? ויאמר יונה היטב חסתי ונחמתי. ויאמר ה' ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה, אחרי אשר שבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם?

ח. בין יונה לאליהו

מבחר נקודות דמיון בין יונה לאליהו:

אלהו	יונה
וַיְהִי דְבַר-ה' אֵלָיו לֵאמֹר: קוּם לךְ צֶרְפֶּתָה (מל"א י"ז, ח-ט)	וַיְהִי דְבַר-ה' אֶל-יוֹנָה בֶן-אֲמִתַּי לֵאמֹר: קוּם לךְ אֶל-נִינְוָה... (א', א-ב)
וַיָּבֵא בָּאָר שֶׁבַע אֲשֶׁר לַיהוָה וַיִּנַּח אֶת-נַעְרוֹ שָׁם: וְהוּא-הִלֵּךְ בַּמַּדְבָּר דָּרָךְ יוֹם וַיָּבֵא וַיֵּשֶׁב תַּחַת רִתְּם אֶחָד (י"ט, ג-ד)	וַיֵּצֵא יוֹנָה מִן-הָעִיר וַיֵּשֶׁב מִקְדָּם לָעִיר וַיַּעַשׂ-לוֹ שָׁם סֶבֶךָ וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ (ד', ה)
וַיִּשְׁכַּב וַיִּישָׁן תַּחַת רִתְּם אֶחָד... וַיֵּשֶׁב וַיִּשְׁכַּב... וַיָּבֵא-שָׁם אֶל-הַמַּעְרָה וַיִּלֶּן שָׁם (ד ו ט)	וַיִּוֹנֶה נָדָה אֶל-נִרְפְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם: ...מֵה-לָךְ נִרְדָּם (א', ה-ו)
וַיֹּאמֶר לוֹ קוּם אֲכֹל: (ח) וַיֹּאמֶר קוּם אֲכַל כִּי רַב מִקֵּד הַדָּרָךְ: (ז)	וַיֹּאמֶר לוֹ מֵה-לָךְ נִרְדָּם קוּם קְרָא אֶל-אֶלְהֵיךָ (א', ו)
וַיִּשְׁאַל אֶת-נַפְשׁוֹ לָמוּת וַיֹּאמֶר רַב עֲתָה ה' קַח נַפְשִׁי כִּי לֹא-טוֹב אֲנִי מֵאֲבֹתַי (ד)	וַעֲתָה ה' קַח-נָא אֶת-נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי: (ג) וַיִּשְׁאַל אֶת-נַפְשׁוֹ לָמוּת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי: (ח)
וְרוּחַ גְּדוֹלָה וַחֲזַק מִפָּרֶקֶת הָרִים וּמִשַּׁבֵּר סָלְעִים לָפְנֵי ה' לֹא בָרוּחַ ה'	וְהִי הַטִּיל רוּחַ-גְּדוֹלָה אֶל-הַיָּם וַיְהִי סַעַר-גְּדוֹל בְּיָם (א', ד)
וְאַחַר הָרִים רָעַשׂ לֹא בָרַעַשׂ ה': וְאַחַר הָרַעַשׂ אֲשׁ לֹא בָאֵשׁ ה' וְאַחַר הָאֵשׁ קוֹל דְּקָמָה דָּקָה: (יא-יב)	וַיְהִי כִּזְרוֹם... וַתֵּדַךְ הַשָּׁמַשׁ עַל-רֹאשׁ יוֹנָה (ח) וַיִּמְן אֶלְהֵים רוּחַ קָדִים חַרְיִשִׁית (ח)

מדרש תהלים מזמור כ"ו:

בן צרפת האלמנה הוא יונה בן אמת, היה צדיק גמור נצרף בבליעת דגים ובמצולות ימים ולא מת. וזהו שמות דף קצ"ז, א :

יונה מחילא דאליהו קא אתא [יונה מכוחו של אליהו בא], אליהו סליק יונה נחית [אליהו עלה יונה ירד], דא שאיל נפשיה למימת ודא שאיל נפשיה למימת ובגין כך אקרי בן אמתני [זה שאל נפשו למות וזה שאל נפשו למות ולכן נקרא בן אמתני], וכתוב (מלכים א יז) ודבר יי' בפיך אמת.

ט. על התשובה

ירושלמי מכות פרק ב' הלכה ו:

שאלו לחכמה: חוטא מה ענשו? אמרה להם: חטאים תרדוף רעה (משלי י"ג, כא). שאלו לנבואה: חוטא מה ענשו? אמרה להם: הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י"ח, ד). שאלו לקודשא בריך הוא: חוטא מה ענשו? אמר להם: יעשה תשובה ויתכפר לו. היינו דכתיב על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ח, ח). יורה לחטאים דרך לעשות תשובה.

פרקי דרבי אליעזר י':

אמר הקדוש ברוך הוא לתורה: נעשה אדם בצלמנו כדמותינו. אמרה לפניו רבון כל העולמים, העולם שלך, האדם הזה שאתה רוצה לבראת שלך הוא, והוא קצר ימים ושבע רוגז ויבא לידי חטא, ואם אין אתה מאריך את אפך עמו ראוי לו שלא בא לעולם. אמר לה הקדוש ברוך הוא: וכי על חנם נקראתי "ארך אפים ורב חסד".